

Spomenici i natpisi orijentalnih religija na području Hrvatske

Petar Selem, Inga Vilogorac Brčić, ROMIC I., *Religionum Orientalium monumenta et inscriptiones ex Croatia I, Znakovi i riječi. Signa et litterae*, vol. V, Zagreb: FF press, 2015., 186 str.

U travnju 2015., u izdanju naklade FF press Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, objavljena je dvojezična (hrvatsko – engleska) monografija autora Petra Selema i Inge Vilogorac Brčić ROMIC I. – *Religionum Orientalium monumenta et inscriptiones ex Croatia I*. Knjiga je peti svezak u nizu zbornika *Znakovi i riječi, Signa et litterae*, u kojima se objavljuju rezultati istraživanja projekta „Mythos – cultus – imagines deorum“ Ministarstva obrazovanja, znanosti i sporta Republike Hrvatske. Voditelj projekta bio je nedavno preminuli prof. dr. sc. Petar Selem. Među ciljevima tog projekta ističe se izrada baze podataka o ikonografskim značajkama objavljenih i neobjavljenih kulturnih likovnih prikaza s hrvatskoga tla, što, među ostalim, obuhvaća interpretiranje literarnih izvora, utvrđivanje prozopografije sudionika u kultovima i njihovih socijalnih odrednica te praćenje, ažuriranje i objavljivanje bibliografije hrvatskih autora o toj problematici.

Sve ove odrednice zastupljene su u izdanju ROMIC I., u čijem su fokusu spomenici i natpisi tzv. orijentalnih religija zapadnih dijelova Hrvatske, Istre, Like, sjeverne i dijela srednje Dalmacije, odnosno antičkih pokrajina Histrije, Liburnije i dijela japodskih zemalja. To je drugo u nizu izdanja *Znakova i riječi*, koji obrađuju tematiku istočnjačkih religija na hrvatskome povijesnom prostoru. Prvo je bilo posvećeno spomenicima orijentalnih kultova iz Salone (Selem, Petar, Vilogorac Brčić, Inga. 2012. *ROMIS, Religionum Orientalium monumenta et inscriptiones Salonitani. Znakovi i riječi. Signa et litterae*. Vol. III. Zagreb: FF press), a u rukopisu je i izdanje ROMIC II., koje će obuhvatiti preostali geografski prostor: sjevernu Hrvatsku, dio srednje i južne Dalmacije.

U navedenim publikacijama, ROMIS i ROMIC I., prati se gotovo istovjetno načelo predstavljanja spomenika. U četirima središnjim poglavljima ROMIC I. obrađeni su slijedom spomenici egipatskih kultova (*Aegyptiaca*, str. 7-62), kulta boga Mitre (*Mithriaca*, str. 63-98), Velike Majke i Atisa (*Metroaca*, str. 99-157) te ostalih istočnjačkih religija (*Religiones aliae*, str. 159-177): Jupitera Sabazija (str. 162-169), Jupitera Dolihenskog (str. 170-174) i Sirijskih Bogova (*Dii Syrii*, str. 175-177).

Osnovni podaci o povijesti egipatskih kultova, kulta Mitre, Kibe i Atisa, te podaci o njihovoj zastupljenosti i širenju u rimskome svijetu obrađeni su u ROMIS-u. Stoga uvodni tekstovi prvih triju središnjih poglavlja izdanja ROMIC I. obuhvaćaju kratak pregled vrsta spomenika koji su zastupljeni, najznačajnije primjere te osvrt na njihovu geografsku zastupljenost, kronološke okvire, sudionike u kultovima te njihove socijalne odrednice. Za *Religiones aliae* izneseni su osnovni, opći podaci. Po poglavljima slijedi kataloška obrada spomenika, poredanih prema mjestu nalaza, od zapada prema istoku. Kataloške jedinice pojedinih poglavlja numerirane su rednim, arapskim brojevima. U njima su navedeni sljedeći podaci: vrsta spomenika, materijal, dimenzije, mjesto nalaza, smještaj, datacija, literatura, opis i interpretacija. Ukoliko su to natpisi, nakon opisa slijedi restitucija teksta na latinskom s prijevodom na hrvatski, odnosno engleski jezik. U pojedinim su poglavljima dodaci – *Addenda*, u kojima su objavljeni spomenici u literaturi, povezani s određenim kultovima, ali za to nema sigurne potvrde.

Slijede popis korištene literature i slikovni prilozi za gotovo sve spomenike. Slikovni prilozi prate redne brojeve kataloških jedinica. Fotografije i ilustracije uglavnom su muzejski dokumentacijski materijal, koji je popisana na kraju knjige.

Petar Selem autor je poglavlja *Aegyptiaca* i *Mithriaca*, a skeđu mitreja na lokalitetu Kapelica potpisuje Ante Rendić-Miočević. Inga Vilogorac Brčić napisala je poglavlja *Metroaca* i *Religiones aliae*. Katalošku jedinicu žrtvenika posvećenog Velikoj Majci iz Danila sastavio je Toni Brajković, a onu o ploči posvećenj Sirojskim Bogovima iz Podvršja kod Ljubča Miroslav Glavičić.

Spomenike egipatskih kultova na području Histrije, Liburnije i dijela japodskih zemalja, kako ističe autor, obilježavaju ravnomjerna zastupljenost, raznovrsnost (žrtvenici/ploče, skulptura, manji predmeti, kalup za amulet) te rasprostranjenost u različitim slojevima društva. Među skulpturom brojnošću se ističu blokovi s visokim reljefima Jupitera Amona, koji nisu kulturni objekti, ali kao sastavni dio javne arhitekture imaju snažan simbolički sadržaj. Važnost se pridaje monumentalnom Izidinu kipu iz Enone, koji se, s obzirom na moguću ranu dataciju, smatra dokazom ranog prihvaćanja toga ženskog božanstva u Liburna, ali i dokazom službenog položaja kulta u tom municipiju. Od žrtvenika ističu se ara posvećena Izidi iz Galižane, ukrašena simbolima egipatskih i drugih istočnjačkih kultova, kao i ara posvećena Izidi i Serapisu te Liberu i Liberi iz Jadera – sadržajno su i ikonografski dokaz međusobnog pretapanja egipatskih i njima srodnih kultova. U prilog raširenosti i prihvaćenosti egipatskih kultova interpretiraju se brojni kipići i amuleti s likom Izide-Forune, Hermesa-Thota te Ozirisa, kao i spomenici s natpisima koji nose egipatska teoforna imena.

Mitraički spomenici smatraju se također brojčano i geografski primjereno zastupljenima. Za poznavanje mitraizma i njegova širenja na razmatranom području autor ističe tri žrtvenika: dvije are iz Vratnika, čija datacija u vrijeme Antonina Pija ukazuje na razdoblje prodora toga kulta, te aru iz Vabriga iz doba Filipa I., koja svjedoči o odmaklom razdoblju mitraizma. Postojanje mitreja, osim natpisa, dokazuju i ostaci dvaju mitrinih svetišta s kulturnom slikom u živoj stijeni iz Arupija. Autor ukazuje na razlike u kakvoći izrade mitraičkih kulturnih ploča, ali i na njihove osobitosti. Ovdje se posebno mjesto pridaje dvama mitraičkim reljefima iz Jadera, jednome zbog vrsnosti izvedbe, a drugome zbog dvostranosti, te reljefu iz Banjevaca, koji je, osim što je dvostran, karakterističan po prikazu tauroktonije uokvirene kružnim poljem sa znakovima zodijaka. Zaključuje se kako je mitraizam zastupljen među pripadnicima različitih društvenih položaja.

U poglavlju *Metroaca* pokazalo se kako su potvrde kulta Velike Majke i Atisa najviše zastupljene u razvijenim lukama Histrije (X. Italske regije) te rimske provincije Dalmacije. Većina ih se datira u 2. stoljeće, kada je car Antonin Pio reformirao kult. U koloniji Poli ističu se potvrde o postojanju i djelovanju kolegija dendrofora, usko povezanih s Ožujkim svetkovinama Velike Majke, a iz ostatka Histrije spomenici poput are iz Jasenovnika, koji govore u prilog približavanju kulta Velike Majke kultovima drugih rimskih i autohtonih božanstvima. Među „liburnskim“ potvrdama kulta autorica ukazuje na važnost ostataka javnoga božičina hrama i kipova iz Senije. Ondje se božica, sudeći po natpisu, štivala kao uzvišena (*Augusta*), što upućuje na vezu s carskim kultom. Ističu se i nalazi fresko-slika iz Jadera, reljefa s prikazom Atisa i Velike Majke iz Burnuma te nalaz monumentalne božičine glave iz Skardone. S referentnog područja dva su spomenika svećenika ovoga kulta, arhigala koji je pokopan u Jaderu i, najvjerojatnije, jednog svećenika iz Aserije. Zaključuje se kako imenske formule i titule sljedbenika ukazuju da su oni bili različitog statusa i spola.

Važno je da su u poglavlju *Addenda* izdvojeni spomenici tzv. tužnih Istočnjaka, odnosno onih koji su interpretirani kao Atisi, ali im nije moguće utvrditi kulturni karakter.

Za razliku od prethodnih, kultovi Jupitera Sabazija, Jupitera Dolihenskog i Sirijskih Bogova na razmatranom području zastupljeni su u manjem broju. Kult Jupitera Sabazija potvrđen je u lukama: Poli, Enoni i Jaderu, a kult Jupitera Dolihenskog na japodskom području, o čemu svjedoče nalazi iz Vitala i Josipdola. Dedicant Sirijskim Bogovima (Atargatis i Hadad) iz okolice Jadera, *Gaius Albucius Restitutus*, pojavljuje se s posvetom istim božanstvima i u Saloni, a zahvaljujući sličnom pristupu obrade spomenika, koji je primijenjen u izdanjima *ROMIS* i *ROMIC* I., podaci o dvama spomenicima lako se uspoređuju i interpretiraju.

Kako je već istaknuto u prikazu izdanja *ROMIS* Ane Noković (*RZHP* 45, 2013: 263-264), i ovim su korpusom na jednome mjestu prikupljene sve relevantne informacije o spomenicima, koji, prema autorima i dosadašnjoj literaturi, pripadaju istočnjačkim religijama i to sa širokoga geografskog područja antičkih pokrajina Histrije, Liburnije te dijela japodskih zemalja. Na taj način djelo pruža temelj za njihov pregled i usporedno proučavanje. U djelu *ROMIC* I. prvi su put objavljene kataloške jedinice dvaju spomenika – mitreja iz Sinca i are povećene Velikoj Majci iz Danila. Što se epigrafičkih spomenika tiče, zabilježene su razlike u restituciji teksta u odnosu na prethodna čitanja (*variae lectiones*), a latinski tekstovi prevedeni su na hrvatski i engleski jezik. Osim rasprava i sinteza o disperziji i kronologiji u tekstualnom dijelu, rasprostranjenost istočnjačkih kultova shematski je na kraju knjige prikazana i rezimirana kartom s označenim lokalitetima – mjestima nalaza svih spomenika. Primjerice, iz teksta, pa tako i iz karte, razvidno je kako spomenici metroačkoga kulta gotovo u potpunosti izostaju na dijelu japodskih zemalja, što se ne može reći za spomenike Mitrina kulta. Za istraživanja i usporedbe o zastupljenosti navedenih kultova značajni su podaci o broju kataloških jedinica i priloga (katalog + *Addenda*). Brojčano prednjače spomenici izijačkog (30 + 7) i metroačkoga kulta (20 + 21), a slijede spomenici kulta boga Mitre (13 + 4), Jupitera Sabazija (3), Jupitera Dolihenskog (2) i Sirijskih Bogova (2). U radu je po poglavljima i temama ažurirana bibliografija hrvatskih i stranih autora o toj problematici.

Na kraju želim izraziti osobno žaljenje zbog odlaska jednog od autora korpusa *ROMIC* I., prof. dr. sc. Petra Selema, voditelja brojnih projekata vezanih uz antičke kulture, njihovu povijest i ikonografiju, sa znanstvene i umjetničke scene. Njegov doprinos istraživanju antičkih religija, posebno onih egipatskih, do danas ostaje osnova svih daljnjih studija na tom području, čemu svakako u prilog ide i ovo monografsko izdanje.

Palma Karković Takalić

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

47

vol. 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2015.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 47, vol. 2

Izdavač / Publisher
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher
Vlatko Previšić

Glavni urednik / Editor-in-Chief
Hrvoje Gračanin

Izvršna urednica / Executive Editor
Inga Vilogorac Brčić

Uredništvo / Editorial Board
Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest/ancient history), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek/
medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac
(moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history),
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council
Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

*Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /
Executive Editor for Publications Exchange*
Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant
Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Marko Maraković

Lektura

Samanta Paronić

Tisak

Web2tisak, Zagreb

Naklada

250 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

RADOVI 47
vol. 2

ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU